

Bezočni izdavač

Priredivač Epiktetove knjige Robert Zlović ne poznaje ni stoičku misao, ni antičku filozofiju, ni grčki jezik, niti ima elementarno obrazovanje iz filozofije

Pavel Gregorić

Epiktet: *Knjižica o moralu - Razgovori*, prijevod Robert Zlović, CID-NOVA, Zagreb, 2002, 126 str.

Izdavač CID-NOVA dosad je objavio nekoliko knjiga iz antičke književnosti i filozofije za koje je procijenio da imaju popularni karakter i da bi se mogle razmjerno dobro prodavati. Njihovo izdanje Apulejeva klasičnog romana *Zlatni magarac* stručna je kritika prije nekoliko godina sasjekla, ukazujući da se u osnovi radi o Vilharovom prijevodu s neznatnim modifikacijama, te da je kao prevoditeljica potpisana nepostojeća Viktorija Bauer. S obzirom na našu civilizacijsku razinu i položaj knjige u Hrvatskoj, previše bi bilo očekivati da bi itko zbog takvog kriminalnog poteza odgovarao pred sudom ili pretrpio štetu zbog smanjene prodaje. Štoviše, ovom se knjižicom nastavlja bezočna politika ovog izdavača.

Najprije nekoliko riječi o Epiktetu, njegovim djelima i filozofskoj školi kojoj je pripadao, jer se u nas o tome malo zna, što zorno potvrđuje i ova knjižica. Uz Seneku i Marka Aurelija, Epiktet (oko 50.-oko 135. g.) je najznačajniji predstavnik kasne stoičke filozofije. Stoičku filozofsku školu utemeljio je Zenon iz Citija (današnja Larnaka na otoku Cipru) oko 300. godine pr. n. e., a njezin najutjecajniji predstavnik bio je Krizip iz Sola, koji je u svojim djelima dao ortodoksnu formulaciju stoičkog filozofskog sustava. Taj sustav zamišljao se kao bešavna cjelina koja se za potrebe izlaganja može podijeliti na etiku, fiziku i logiku. Ti su dijelovi, međutim,

bili mnogo obuhvatniji od današnjih disciplina označenih tim imenima. Osnovne crte tog sustava pokušat ćemo sažeti u jedan odlomak.

Svijet je složena hijerarhijska cjelina uređena na najbolji mogući način prema unaprijed utvrđenom i savršeno racionalnom planu. Sve u svijetu događa se prema tom planu. Čovjek je privilegirani djelić te cjeline utoliko što mu je podarena racionalnost pomoću koje može pojmiti svijet i svoj položaj u njemu, te sukladno tome i djelovati. Čovjekova je zadaća živjeti u skladu s prirodom, odnosno uskladiti svoju prirodu s racionalnošću svijeta. Kada čovjek to postigne, život će mu, kako bi to stoići kazali, "teći glatko" i on će biti sretan. Međutim, to nije moguće postići ako čovjek smatra da su izvanjske stvari, koje nisu u njegovoj moći ili su to tek djelomice - npr. zdravlje, bogatstvo, ugled, položaj i sl. - nešto dobro i konstitutivno za ljudsku sreću. Za ljudsku sreću konstitutivna je samo vrlina, shvaćena kao umijeće, odnosno znanje onoga što valja činiti. To znanje ovisi ponajprije o znanju onoga što je istinski dobro, loše i indiferentno, a sve to u konačnici ovisi o znanju ustroja svijeta i čovjekova mjesta u njemu. No takvo znanje toliko je obimno i zahtjevno da ga nitko u povijesti nije ostvario, osim možda iznimnih pojedinaca, poput Sokrata i Zenona, na koje su se stoići ugledali. Stoički mudrac tako ostaje ideal, uzor kojemu treba težiti, pa je naglasak stavljen na napredak prema idealu mudraca.

U srednjem razdoblju stoičke škole, koje su obilježili Panetije i Posidonije, stoička je etika bila malo ublažena i prilagođena običnom čovjeku. Epiktetovo je učenje na tom tragu. Njega ne zanima ideal mudraca, nego ljudi od krvi i mesa koji nastoje živjeti prema stoičkim načelima. Epiktet smatra da čovjek koji želi napredovati prema idealu mudraca i ostvarenju sreće ima tri temeljne zadaće. Prva zadaća vezana je uz njegove želje. Naime, budući da sreća ovisi o ostvarenju onoga što se želi i izbjegavanju onoga od čega se zazire, čovjek mora preusmjeriti svoje želje i zazore s onih stvari koje nisu u

njegovoj moći prema onim stvarima koje jesu u njegovoj moći. U njegovoj su moći jedino sposobnosti njegove racionalne duše, točnije stanja svijesti koja određuju djelovanje. Stoga čovjek mora raditi na tome da želi ispravna stanja svijesti i da zazire od neispravnih, jer će ga u protivnom često snalaziti stvari od kojih zazire i često neće moći ostvariti stvari koje želi, a to će ga potresati, činiti nemirnim, uznemirenim i - nesretnim. Valjana provedba prve zadaće čovjeka će lišiti nemira i uzbuđenja, te ga primaknuti sreći.

Druga zadaća tiče se čovjekovih poriva vezano za izvanjske stvari koje nisu u našoj moći, ali koje su ipak u skladu s našom racionalnom prirodom. Primjerice, u skladu je s našom racionalnom prirodom da imamo poriv za vlastitim očuvanjem i posjedovanjem onih stvari koje nam omogućuju opstanak, poriv za očuvanjem najbliže rodbine, sugrađana, sudržavljana i konačno svih ljudi kao racionalnih bića. Prema tome, čovjek mora raditi na tome da osjeća poriv prema stvarima koje doprinose njegovoj racionalnosti, i da osjeća odbojnost prema onima koje joj štete. Valjana provedba druge zadaće čovjeka će učiniti dobrim članom obitelji, političke i kozmičke zajednice.

Treća zadaća vezana je uz čovjekove prosudbe. Suglasno s ortodoksnim stoičkim naukom, Epiktet smatra da čovjek prima utiske izvana, njih prosuđuje i u skladu s njima djeluje. Naime, čovjek prosuđuje utiske tako što im daje ili uskraćuje pristanak, ovisno o svojem znanju i sustavu vrijednosti. Kod utisaka koji se tiču djelovanja, pristanak na njih automatski stvara odgovarajući poriv i pokreće tijelo na relevantan način, dok uskraćivanje utiska stvara odbojnost i inhibira djelovanje. Ovdje čovjek treba raditi na tome da, kad jednom usvoji osnove stoičkog nauka, pristanak daje samo onim utiscima koji mu se čine istinitima, pristanak uskraćuje samo onima koje smatra neistinitima, a tamo gdje nije siguran suzdržava se od suda. Valjana provedba treće zadaće čovjeku će dati sigurnost, nepokolebljivost i čvrstinu.

Ove tri zadaće međusobno su povezane i istovremene, a sadržane su u Epiktetovoj prepoznatljivoj formuli o "ispravnoj upotrebi utisaka". Te tri zadaće predstavljaju teorijski okvir za Epiktetov način poučavanja putem primjera, metafora i anegdota koje obilježavaju njegova djela. Epiktet ništa nije pisao, a ono što posjedujemo su bilješke s njegovih predavanja koje je sastavio, dotjerao i organizirao njegov učenik Flavije Arijan. Od osam knjiga *Razgovora* sačuvane su četiri koje obasežu oko 300 stranica teksta. U njima su zabilježeni Epiktetovi razgovori s učenicima i posjetiteljima raznih profila i životnih okolnosti, iako se u većini slučajeva radi o fiktivnim sugovornicima i raspravama pomoću kojih je Epiktet, zacijelo inspiriran Sokratom, poučavao. Iz prikupljenih je bilješki Arijan izlučio i poredao 53 odlomka u zasebno djelo koje je zamišljeno kao stoički vodič za svakodnevni život. To je djelo prikladno naslovljeno *Priručnik*. O popularnosti Epiktetova *Priručnika* u kasnijoj antici svjedoči činjenica da je Simplicije, istaknuti novoplatonovac i jedan od najvažnijih komentatora Aristotelovih djela, napisao opsežan komentar uz taj tekst. Nakon objavljivanja Polizianova prijevoda *Priručnika* na latinski jezik 1497., taj je tekst ubrzo postao popularan diljem Europe, a poznato je i nekoliko kršćanskih preinaka u kojima je, primjerice, Sokratovo ime zamijenjeno imenom sv. Pavla. Iz Epiktetovih je *Razgovora* još u bizantsko doba sačinjeno nekoliko antologija koje se i danas znaju prevoditi s ostalim Epiktetovim djelima.

Od svega ovoga razmjerno malo možemo doznati iz našega izdanja. Ono malo što možemo čuti iz predgovora koji potpisuje Robert Zlović prepisano je iz dva zastarjela i nereprezentativna uvoda. Jedno je uvod Heinricha Schmidta u njegovu knjižicu *Epiktets Handbüchlein der Moral nebst einer Auswahl seiner Unterredungen* iz 1909. godine, a drugo je uvod Miloša N. Đurića u njegov prijevod Epiktetova *Priručnika* iz 1958. godine. Istraživanje helenističke filozofije, a posebice stoicizma, u proteklih je dvadesetak godina doživjelo veliki procvat. Od tada su naše spoznaje znatno

uznapredovale, tako da mnogo podataka i teza koje su iznesene u tim predgovorima više ne stoji. A ako se iz nekog razloga već moralo prepisivati iz stare njemačke literature, moglo se prepisivati, primjerice, iz Bonhöffera, čije su dvije studije o Epiktetu (*Epictet und die Stoa* iz 1890. i *Die Ethik des Stoikers Epictet* iz 1894.) i danas korisne. No, da bi se znalo odakle prepisivati, potrebno je barem okvirno poznavati građu o kojoj je riječ.

Zlovićev je predgovor nespretni kolaž odlomaka iz tih uvoda, s brojnim faktografskim pogreškama, terminološkim omaškama i dvojbenim vrijednosnim sudovima. Tome treba pridodati niz tipografskih pogrešaka, kaotičnu interpunkciju, te posvemašnji nedostatak referencija na primarnu i sekundarnu literaturu. Manji dio faktografskih pogrešaka i dvojbenih vrijednosnih sudova potječe iz zastarjelih predložaka iz kojih se prepisivalo, a veći dio propusta proizlazi iz autorove nestručnosti. Popis i obrazloženje svih propusta na trinaest stranica tog predgovora zahtijevali bi barem jednako toliko prostora, pa ćemo se morati zadovoljiti samo manjim izborom.

Schmidt kaže, a Zlović prepisuje, da je Epiktet bio neoženjen. To nije točno, jer se pod kraj života provedenog u celibatu Epiktet ipak oženio, a na to je, čini se, bio potaknut željom da napuštenom djetetu koje je posvojio pribavi roditeljsku njegu. Na str. 13 doznajemo da kod Posidonija "osim filozofskih spisa nalazimo i na takve koje možemo svrstati u doktrinu psihologije". Posidonije je poznat po tome što je odbacio stoički ortodokсни nauk o jedinstvu duše i prihvatio platonovsku trodiobu duše. No za njega, kao i za svakog drugog antičkog filozofa, teoretiziranje o duši (psihologija) sastavni je dio filozofije i nikome prije kraja 19. stoljeća ne bi palo na pamet da je iz filozofije izdvoji.

Đurić kaže da je Seneka bio sin čuvenog retora, a Zlović nas obavještuje da je bio "sin čuvenog rektora" (sic!). Na drugom mjestu Đurić (str. 19) kaže da je "sloboda glavni princip života i jedini osnovni

ton koji se provlači kroz sva predavanja Epiktetova." Sloboda je za Epikteta bez sumnje sastavni dio sreće (*eudaimonia*) kojoj svi ljudi teže, no pretjerano je reći da je ona glavni princip života, te da je ona jedini ili čak osnovni ton Epiktetovih predavanja. No zanimljiva je Đurićeva opaska u Zlovićevoj obradi (str. 16): "Svrha je života, uči nas Epiktet, sama sloboda koja je glavni princip života i osnovni ton kojemu treba težiti." Na str. 16 Zlović nas obavještuje da je prvi zadatak filozofije "odbaciti sve mijene" (sic!), dok bi zacijelo trebalo stajati "mnijenje".

Nakon toga slijedi istovjetni niz citata iz Epiktetovih *Razgovora* koje navodi i Đurić, s tom razlikom što su oni kod Đurića koliko-toliko povezani i popraćeni referencijama, što kod Zlovića nije slučaj. Potom nam je rečeno da Epiktet prihvaća "materijalizam i monoizam" (sic!). Stoike se često obilježava kao materijaliste zbog toga što su držali da samo materijalne stvari postoje, uz iznimku prostora, vremena, praznine i izrecivog sadržaja (*lekton*). No upitno je može li im se, i u kojem smislu, pripisati monizam. Odmah iza toga doznajemo: "Duša se, psihologijski, sastoji od stimija i raspada se u njima. Vraća se vatri, zemlji, vodi i zraku iz kojih je sazdana." Za stoike duša se ne sastoji od elemenata, već od *pneume*. I tu se radi o materijalnom ili fizikalnom sastavu, a ne o psihologijskom sastavu. Osim toga, svi naši napori da otkrijemo što su to "stimije" ostali su bez rezultata. U posljednjoj rečenici predgovora čitamo da će Epiktetova "etička struktura mišljenja" snažno utjecati na Marka Aurelija Vera "i ostalu kasnostoičku misao". Međutim, Marko Aurelije je posljednji istaknuti predstavnik stoičke škole, tako da nije jasno koja je to "ostala kasnostoička misao".

Od autora takvog predgovora ne bismo niti mogli očekivati pouzdan prijevod Epiktetovih djela. I odista, uopće se ne radi o prijevodu Epikteta s grčkog jezika, već o prijevodu Schmidtova njemačkog prijevoda. Schmidtov izbor iz *Razgovora* je Zlovićev izbor. Schmidtova zaglavljiva uz svako poglavlje *Priručnika*, kojih u grčkom tek-

stu nema, Zlovićeva su zaglavljiva. Schmidtova nerijetka odstupanja od izvornika odražavaju se i u Zlovićevu prijevodu. No najupadljivije pogreške javljaju se u neadekvatnom prijevodu s njemačkog na hrvatski, ne zbog toga što prevoditelj ne poznaje njemački jezik, nego zbog toga što ne poznaje stručnu terminologiju. Samo nekoliko primjera. Ulogu u kazališnoj predstavi određuje "direktor" (str. 31), a trebalo bi "pisac" ili "dramaturg". Salata košta "jedan prilog" (str. 36), a trebalo bi "jedan obol", kao najmanja novčana vrijednost u Grčkoj. Upotreba utisaka (str. 73) prevedena je posve krivo kao "ophođenje s fantazijom". Diogen iz Sinope pohrvaćen je u "Diogenes" (str. 31), Sokratov prijatelj Kriton prekršten je u "Kritonon", a Sokratovi tužitelji Melet i Anit postali su "Mejetos" (str. 52) odnosno "Anitus" (str. 100). Koliko bi se zamjerki moglo uputiti prijevodu uspoređujući ga s grčkim izvornikom, ostavljamo čitatelju da procijeni. Valja spomenuti i da prijevod nije prošao osnovnu lekturu, o čemu svjedoči neuredna interpunkcija i velik broj zalutalih zagrada s alternativnim prijevodnim rješenjima na mjestima oko kojih se prevoditelj dvoumio.

Iz svega ovoga može se zaključiti da priređivač, Robert Zlović, ne poznaje ni stoičku misao, ni antičku filozofiju, ni grčki jezik, niti ima elementarno obrazovanje iz filozofije. Zašto se onda, moglo bi se razložno upitati, poduhvatio ove zahtjevne zadace? Zar se ne sjeća Epiktetovih riječi (*Priručnik* §37): "Ako na sebe preuzmeš neku ulogu koja prelazi tvoje mogućnosti, em ćeš se time osramotiti, em ćeš propustiti ulogu koju si mogao odigrati." Valjda je čovjek htio nešto zaraditi, a do stručne reputacije mu nije stalo ili je pak vjerovao da njegov uradak ionako neće čitati struka. Teška su vremena. Mnogo ljudi ne može naći posao, pa ide trbuhom za kruhom. Stoga možda ne treba toliko zamjeriti Zloviću koliko izdavaču CID-NOVA koji ga je angažirao.

Tom izdavaču očito nije nimalo stalo do kvalitete i stručnosti njegovih izdanja, već isključivo do profita. On ne plaća au-

torska prava za predloške koje piratski prevodi, ne plaća stručnog priređivača ili prevoditelja, ne plaća stručnu redakciju, ne plaća lektora. Minimalizirajući tako troškove proizvodnje knjige, ovaj će izdavač angažirati bilo koga tko je svoj intelektualni integritet voljan prodati za par tisuća kuna. Sudeći prema broju izdanja ovog nakladnika, takva se izdavačka politika financijski isplati. Dakako, na ovako malom i nestabilnom tržištu knjiga kao što je naše, svatko opstaje kako zna i umije. I to će se teško promijeniti. No da je struka malo aktivnija i glasnija, i da je svijest kupaca knjige malo razvijenija, ovakva prljava izdavačka politika ne bi se isplatila ni u postojećim tržišnim uvjetima.

Rimski vojskovođe

Uzbudljiva i vrlo pristupačna knjiga o rimskim pobjedama, bez mračnih trenutaka

Vesna Cvitaš

Adrian Goldsworthy:
In the Name of Rome; The Men Who Won the Roman Empire (U ime Rima; Ljudi koji su stvorili rimsko carstvo), Phoenix, London, 2004 (prvo izdanje Weidenfeld & Nicolson, 2003), 480 str., cijena 8.99 £

Rat je Rimljanima uvijek bio vrlo važan stoga što je stvorio i održavao carstvo. Državom su (kasnije carstvom) vladali aristokrati od kojih se očekivalo da vode politički život u forumu te da po potrebi vode vojsku u rat protiv neprijatelja. Do kasne antike sposobni su rimski plemići gradili karijeru (*cursus honorum*) koja im je donosila niz civilnih i vojnih službi, a povlaštenim pojedincima nadjenula *imperium*, pravo izdavanja zapovijedi vojnicima i dijeljenja pravde. Rimski je vojskovođa, *imperator*, u ratu bio mnogo bliskiji svojim vojnicima nego što su to bili zapovjednici kasnijih razdoblja, dijelio je s njima sve neugodnosti vojnog pohoda, osobno je upravljao operacijama,

u bitkama i opsadama provodio puno vremena u blizini neprijatelja unatoč opasnostima od ozljeda. Njegova je prisutnost nadahnjivala vojnike, ulijevala im samopouzdanje, osjećaj svrhe i sigurnosti u konačnu pobjedu, koja je značila najveći uspjeh, pa tako obećavala i najveću slavu. Uvjeren u svoju fizičku i moralnu hrabrost i vrlinu (*virtus*), spreman na stalnu aktivnost i marljivi rad na bojištu, vojskovođa je nakon pomnih, no često vremen-ski i financijski ograničenih priprema sa svojim legionarima, krenuo u rat u ime Rima.

In the Name of Rome; The Men Who Won the Roman Empire Adriana Goldsworthyja, britanskog vojnog povjesničara koji se školovao na sveučilištu Oxford, knjiga je o petnaest velikih rimskih vojskovođa, o tome kako su i zašto oni vodili svoje vojnike te što su činili u ključnim situacijama za bitke ili opsade kako bi doprinijeli pobjedama od presudne važnosti za povijest Rima onakvu kakvu je mi poznajemo. Svako je od šesnaest poglavlja posvećeno jednom vojskovođi u jednoj ili dvije ratne epizode (Pompej i Cezar zaslužili su jedno dodatno poglavlje); autor kronološki šeeće kroz sedam stoljeća da bi upoznao čitatelja redom sa Fabijem i Marcelom, Scipionom Afričkim, Emilijem Paulom, Scipionom Emilijanom, Gajem Marijem, Sertorijem, Pompejem, Cezarom, Germanikom, Korbulonom, Titom, Trajanom, Julijanom i Belizarom. Kao što su Rimljani smatrali rat i politiku dijelovima jedne cjeline, slično je Goldsworthy uspio svoj predmet smjestiti u nužan mu politički kontekst, pa se *In the Name of Rome* može čitati i šire, kao povijest Rima od Punkskih ratova do posljednjeg pokušaja povratka zapadnog dijela carstva u doba Justinijana. Knjiga uz zemljovide, nekoliko nacrtava vojske i nekih operacija, na kraju nudi kronološki prikaz relevantnih događaja i mali pojmovnik latinskih vojnih termina.

Od mnogih antičkih povjesničara, čijim se tekstovima autor služi, neki su bili vojnici i sudjelovali u događajima koje su kasnije odlučili opisati: Polibije je ratovao sa svojim prijateljem Scipionom Emili-